

NYT FRA ROCKWOOL® FONDENS FORSKNINGSENHED

Nr. 6: Juni 1998

- En skandinavisk model - efter gør-det-selv-metoden
- En sagkyndig kommenterer den nyeste forskning omkring danskernes lovlighed

Danskernes og svenskernes gør-det-selv arbejde i 1997

Af cand.polit. Søren Brodersen, Danmarks Statistik

I begyndelsen af 1998 gennemførte Rockwool Fondens Forskningsenhed en undersøgelse af danskernes gør-det-selv (GDS) arbejde på boligen i de foregående 12 måneder. Næsten samtidig er der gennemført en undersøgelse af svenskernes GDS-arbejde, hvor de danske spørgsmålsformuleringer har været anvendt.

De svenske interviews blev gennemført i december 1997 og januar 1998. De to undersøgelser dækker altså de svenske og danske husstandes boligreparationer og -forbedringer i en periode, der er stort set sammenfaldende med kalenderåret 1997.

Denne artikel afrapporterer disse nye undersøgelser.

Begge undersøgelser af GDS-arbejdet er foretaget i sammenhæng med undersøgelser af det sorte arbejdes omfang. GDS-spørgsmålene tjener i den forbindelse som overgang til de meget mere følsomme spørgsmål om det sorte arbejde. Den danske undersøgelse blev i lighed med tidligere undersøgelser gennemført i sammenhæng med Danmarks Statistiks omnibusundersøgelser, og omfattede knap 1.000 interviews. Den svenske undersøgelse, som

omfattede knap 2.000 interviews, er udført af Statistiska centralbyrån for Riksrevisionsverket, som har stillet materialet til rådighed for Rockwool Fondens Forskningsenhed. De forholdsvis beskedne stikprøver, og navnlig den danske undersøgelse er af beskeden størrelse, betyder, at detaljerede analyser af materialet er udelukket, og at resultaterne og sammenligningen mellem de to lande må tolkes med forsigtighed. De nærmere detaljer er beskrevet i en teknisk note, der kan fås ved henvendelse til Forskningsenheden.

Som nævnt er der anvendt samme spørgsmålsformulering i den svenske og danske GDS-undersøgelse, som i øvrigt er en gentagelse af spørgsmål, der tidligere har været anvendt i danske undersøgelser. Resultaterne fra disse undersøgelser har senest været publiceret i Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed nr. 2: April 1997.

Sammenligning Danmark-Sverige

Den svenske undersøgelse har for første gang åbnet mulighed for sammenligning af GDS-arbejdets omfang mellem Danmark og et andet land på helt ensartet grundlag. Der er tale om to lande med stærkt udbyggede velfærdssystemer og skattetryk på nogenlunde samme internationalt set høje niveau, hvis man anvender OECD's gængse definition.

Dette er en væsentlig pointe. En grundlæggende årsag til at interessere sig for GDS-arbejdet i disse undersøgelser ligger i udviklingen af velfærdssamfundet med dets høje niveau af offentlige ydelser og skatter. Dette har betydet, at den enkeltes økonomiske tilskyndelse for arbejdsudbud på det organiserede arbejdsmarked er blevet svækket i forhold til udbud af sort arbejde eller hjemlige sysler som f.eks. GDS-arbejde. En sådan overflytning af en række reparations- og håndværksmæssige ydelser fra den markedsbaserede organiserede del af økonomien til husholdningernes GDS-sektor betyder, at der er fulgt et samfundsmaessigt effektivitetstab i kølvandet på de højere skatter. Derfor er det af interesse at følge fænomenet løbende.

Kombinationen af de høje skatter og den lønudjævning, der har fundet sted mellem forskellige grupper på

arbejdsmarkedet, har betydet, at de fleste skal arbejde 4 timer eller mere ekstra for at betale en håndværkertime inklusive moms fra et organiseret firma. Dette har vi i tidligere undersøgelser eksemplificeret med lægen, der i stedet for at arbejde ekstra på hospitalet haster hjem til vedligeholdelsesopgaver på boligen. Selv om han som GDS-aktiv bruger dobbelt så megen tid på et stykke arbejde, som en professionel håndværker ville bruge, så får han alligevel væsentligt mere tid tilovers til andre sysler, end hvis han med beskattet overtidsbetaling skulle tjene til håndværkerregningen ved at udføre ekstra operationer på hospitalet.

Resultaterne

Af de ca. 2.000 svenskere mellem 18 og 66 år, der er blevet interviewet om gør-det-selv aktiviteterne, svarer 45% bekræftende på spørgsmålet, om de har fået udført mindre reparationer eller vedligeholdelsesarbejder på bolig/fritidshus, mens andelen for større forbedringer og ændringer ligger helt nede på 12%. De tilsvarende andele blandt den danske undersøgelses knap 1.000 interviewede er henholdsvis 58% og 19%, hvilket altså er noget højere end de svenske hyppigheder af reparationer og forbedringer. Det højere danske niveau må ses på baggrund af en væsentligt gunstigere økonomisk udvikling i Danmark op gennem 1990'erne, hvilket vi kommer tilbage til nedenfor.

De danske hyppigheder af boligreparationer og forbedringer ligger på den anden side helt på niveau med de nærmest foregående danske undersøgelser, som på den anden side viste lidt større hyppigheder end undersøgelsen fra 1993/94, som jo også dækkede en periode, hvor der stadig var svage danske konjunkturer.

Det skal for god ordens skyld nævnes, at der i den svenske spørgsmålsformulering medtages arbejder på fritidshus, men da spørgsmålene i øvrigt ikke sonderer mel-

lem bolig og fritidshus, antages det, at interviewpersonerne overvejende har svaret alene på aktiviteterne på boligen. Ved sammenligninger med de danske tal, som alene drejer sig om reparationer og forbedringer på boligen, er der derfor set bort fra dette forhold, som vi i øvrigt fra tidligere danske undersøgelser ved spiller en underordnet rolle. Men helt afvise en lille positiv skævhed i de svenske svar, kan vi naturligvis ikke.

Ser man derimod på hvor stor en del af de nævnte arbejder, som husstandene selv har udført som GDS-arbejde, vender billedet, jf. tabel 1. Svenske husstande, som har fået udført reparationer eller forbedringer, angiver, at de selv udfører en meget stor andel af arbejdet, nemlig 81% af mindre reparationer og vedligeholdelse og 58% af større forbedringer og ændringer af boligen. Dette er væsentligt højere end de tilsvarende danske GDS-andele på henholdsvis 69% og 38%.

Tabel 1. Andelen af reparationer og forbedringer på boligen, som er udført af husstanden selv i den seneste 12 måneders periode.

	Mindre rep. og vedligeholdelse %	Større forbedringer og ændringer %
Danmark		
1987	79	55
1993	76	42
1995	73	49
1996	71	47
1997	69	38
Sverige		
1997	81	58

Anm.: Interviewene er som hovedregel foretaget efter det årstal, som er vist i tabellen. Resultaterne er henført til det kalenderår, som dækker hovedparten af den seneste 12 måneders periode regnet fra interviewtidspunktet.

De danske GDS-andele har været faldende over en længere periode for begge kategorier af arbejdet. De mindre reparationer og vedligeholdelse har udvist en jævnt faldende GDS-andel i det sidste tiår, og resultaterne af den seneste undersøgelse bekræfter derved den tendens, som også har været fremhævet i tidligere rapporter fra Rockwool Fondens Forskningsenhed.

Andelen for større forbedringer og ændringer viser derimod et stærkt fald i 1993, hvor der var særlige stats-tilskud til denne type arbejder, hvis man lod det udføre af momsregistrerede virksomheder. GDS-andelen for større forbedringer retter sig en del op efter tilskuddenes bortfald, men fortsætter herefter den faldende tendens, som forstærkes kraftigt i 1997. Man skal ti år tilbage i tiden for at finde danske GDS-andele, som er helt på niveau med GDS-andelene, som er fundet for Sverige i 1997.

Det er også værd at bemærke, at faldet i de danske GDS-andele tilsyneladende ikke har ført til stigende an-

vendelse af sort arbejde (andre uden regning), som i de seneste undersøgelser har tegnet sig for 4-5% af reparationer og forbedringer på danskernes boliger. De vigende GDS-andele synes helt og holdent overtaget af leverancer fra firmaer med regning. Man skal i den forbindelse være opmærksom på, at målingen af sort arbejde i denne undersøgelse sker fra efterspørgselssiden og kun omfatter en lille del af de mange slags ydelser, som kan købes på det sorte marked, mens Rockwool Fondens Forskningsenheds sædvanlige målinger af det sorte arbejde er fra udbudssiden og anvender en anden opregningsteknik end den her anvendte. De to målinger kan derfor ikke sammenlignes.

Som en første konklusion peger de danske resultater altså på et fortsat højt niveau for reparationer og navnlig forbedringer på boligen. Dette må ses i sammenhæng med den gunstige konjunkturudvikling og den historisk set ret lave lånerente, som har været gældende i det seneste par år. En udvikling, som også har været fulgt af et stigende antal salg og køb af ejerboliger, der i sig selv forventes at trække vedligeholdelses- og forbedringsarbejder med sig.

På den anden side viser den seneste danske undersøgelse et fortsat fald i GDS-andelene og navnlig for de større forbedringer. Også her spiller de gunstigere økonomiske forventninger og gode, billige lånemuligheder formentlig en rolle. Den lave rente rykker væsentligt på den økonomiske balance mellem GDS-arbejde og arbejde udført af firma. Med lavere låneomkostninger vil husstandene være mere tilbøjelige til at betale ud af beskattet indkomst for at få andre til at udføre arbejdet for sig. Man skal - for at blive i argumentationen overfor - bruge færre timer på sit arbejde for at betale renter og afdrag på de lån, som finansierer de større forbedringer.

Mens de danske resultater ligger i umiddelbar forlængelse af tidligere undersøgelser, er niveauerne lidt anderledes i den svenske undersøgelse. En markant lavere andel oplyser at have fået udført reparationer eller forbedringer inden for de seneste 12 måneder, men dette modsvares af en markant højere andel af arbejdet, som er oplyst udført som GDS-arbejde.

Men strukturen i de danske tal genfindes i de svenske, og trods alt er niveauerne ikke mere forskellige, end at de formentlig kan forklares med f.eks. den forskellige økonomiske udvikling i de to lande gennem det sidste tiår.

Beregning af den samlede værdi af gør-det-selv arbejdet

For at kunne sætte GDS-arbejdet ind i en samfundsøkonomisk ramme er den samlede værdi af danske husstandes GDS-arbejde beregnet med udgangspunkt i svar fra interviewundersøgelsen. Vi har spurgt de interviewpersoner, som har oplyst, at husstanden har fået udført

mindre reparationer eller større forbedringer af firma efter regning, om udgiften til mindre reparationer henholdsvis større forbedringer. Ved at kombinere disse oplysninger med firma- og GDS-andelene er der i lighed med tidligere undersøgelser fra Rockwool Fondens Forskningsenhed beregnet værdier af både GDS-arbejde og arbejde udført af andre uden regning. Metoden er beskrevet i *Work Incentives in the Danish Welfare State* fra 1995, som er redigeret af Gunnar Viby Mogensen.

Metoden hviler selvsagt på to væsentlige forudsætninger: For det første at vi gennem interviews er i stand til at måle de faktiske udgifter til firma efter regning nogenlunde præcist, og for det andet at interviewpersonerne er i stand til at give et rimeligt skøn over, hvor stor en andel af arbejdet der er udført af firma, som GDS-arbejde eller af andre uden regning.

På det første punkt har vi inden for det sidste år fået adgang til ikke offentliggjort materiale fra Danmarks Statistiks Forbrugsundersøgelser for året 1994. Oplysningerne er indsamlet gennem regnskabsbøger, som de udvalgte husstande fører i en kortere periode, og detaljerede interviews for den seneste årsperiode. Man har beregnet det samlede omfang af husstandenes udgifter til håndværkere inklusive materialer på grundlag af svar fra i alt ca. 3.000 husstande fordelt over årene 1993, 1994 og 1995. Der sondres mellem reparationer og vedligeholdelse på den ene side og udgifter af investeringskarakter på den anden side. Sidstnævnte dækker over udgifter til ombygning, tilbygning eller lign., som forbedrer værdien af boligen.

I tabel 2 er forbrugsundersøgelsens resultater sammenholdt med Forskningsenhedens undersøgelse fra 1993/94, som nogenlunde dækker husstandenes udgifter i 1993.

Tabel 2. Udgifter til håndværkere/firma med regning

Mia. kr.	Rockwool Fondens Forskningsenhed 1993/94	Danmarks Statistik, Forbrugsundersøg. 1994
Mindre rep. og vedligeholdelse	3,7	4,6
Større forbedringer og ændringer	9,1	8,4
I alt	12,8	13,0

De to undersøgelser udviser usædvanlig fin overensstemmelse, hvilket yderligere styrkes, hvis man tager hensyn til en prisudvikling på godt et par procent fra 1993 til 1994, og at undersøgelserne faktisk overlapper hinanden med ca. 3 måneder.

Sammenholdes denne fine overensstemmelse i udgifterne til håndværker/firma mellem to helt uafhængige undersøgelser med de over en længere årrække fundne værdier for arbejder på boligen, fremstår den her anvendte me-

tode efter vores opfattelse som robust og velegnet til at give pålidelige niveauer. Vi har fundet meget stabile værdier for mindre reparationer og vedligeholdelse samt makroøkonomisk forklarlige bevægelser i værdien af større forbedringer og ændringer af boligen. De to seneste undersøgelser for Danmark og Sverige støtter fint denne vurdering.

Rigtige VVS'ere elsker gør-det-selv folk.

Forsiden af en brochure fra Lyngby VVS-installatørforening, som advarer mod risikoen ved GDS-arbejde.

Fortsat højt niveau i gør-det-selv arbejdet

Resultaterne fra 1998-undersøgelsen viser et fortsat stabilt niveau i værdien af danske husstandes reparationer og vedligeholdelse af boligen i 1997. Tabel 3 viser, at den samlede værdi af disse arbejder har ligget omkring 19 mia. kr. regnet i 1997-priser i de fire danske undersøgelser siden 1987.

Tabel 3. Den samlede værdi af mindre reparationer og vedligeholdelse af boligen. 1997-priser.

Mia. kr.	Danmark				Sverige
	1987	1993	1995/96	1997	1997
Firma efter regning	3,4	4,0	4,3	4,9	4,8 ¹⁾
Husstanden selv (GDS)	14,0	15,2	15,0	12,8	25,9 ¹⁾
Andre uden regning (sort)	1,0	0,6	0,6	0,9	1,5 ¹⁾
I alt	18,4	19,8	19,9	18,6	32,2 ¹⁾

¹⁾ Beløb i mia. SKR.

Værdien af GDS-arbejdet ligger ganske vist lidt lavere i 1997 sammenlignet med de foregående år, men dette opvejes stort set af lidt højere værdier af arbejde udført af firma efter regning eller af andre uden regning. Det hører også med i vurderingen af disse resultater, at stikprøven i 1998-undersøgelsen er baseret på knap 1.000 interviews, og derfor er der en noget større stikprøveusikkerhed knyttet til resultaterne sammenlignet med de tidligere

undersøgelser. Det var i øvrigt begrundelsen for, at værdiberegningerne i 1996- og 1997-undersøgelserne blev foretaget for de to undersøgelser under et (dækkende perioden 1995/96).

Den større stikprøveusikkerhed gør sig navnlig gældende for de større forbedringer og ændringer af boligen, som jo i sagens natur forekommer mindre hyppigt end de løbende reparationer og vedligeholdelse.

Tabel 4 viser dog værdier for de større forbedringer i 1997, der totalt set ligger helt på niveau med 1995/96-værdien på ca. 35 mia. kr. Værdien af GDS-arbejdet ligger stadig på et højt niveau, men med en værdi på ca. 13 mia. kr. lidt lavere end 1995/96, men stadig næsten den dobbelte værdi af værdierne i 1987 og 1993. Til gengæld er der et markant større køb af forbedringsarbejde fra firma efter regning, mens det sorte køb er på uændret niveau.

Tabel 4. Den samlede værdi af større forbedringer og ændringer af boligen. 1997-priser.

Mia. kr.	Danmark				Sverige
	1987	1993	1995/96	1997	1997
Firma efter regning	5,4	9,5	16,8	19,9	12,4 ¹⁾
Husstanden selv (GDS)	7,3	7,3	16,4	13,2	20,0 ¹⁾
Andre uden regning (sort)	1,4	0,6	1,5	1,4	1,9 ¹⁾
I alt	14,1	17,4	34,7	34,5	34,3 ¹⁾

¹⁾ Beløb i mia. SKR.

Det er værd at bemærke, at den større værdi af køb fra firma efter regning konstateres samtidig med et lille fald i den andel af de adspurgte, som har svaret bekræftende på, om de har udført større forbedringer på boligen. Der er altså tale om stigning i de gennemsnitlige udgifter til firma efter regning, som bl.a. må forklares med de fortsatte gode konjunkturer og fortsatte rentefald på lånemarkedet, som det er forklaret ovenfor.

Resultaterne her ligger i øvrigt godt i tråd med den officielle konjunkturstatistik for bygge- og anlægsvirksomhed, der viser en svagt vigende beskæftigelse ved reparation og vedligeholdelse, men en klart stigende beskæftigelse ved nybyggeri og tilbygning, hvoraf husstandenes direkte udgifter ganske vist kun udgør en mindre andel. Det fortsat høje niveau for boligforbedringer understøttes også af udviklingen i byggemarkedernes omsætning, som den kan aflæses i detailomsætningsindekset fra Danmarks Statistik. I både 1996 og 1997 er omsætningen i byggemarkeder vokset med ca. 18% i forhold til året før, mens niveauet i 1995 var blot 6% over niveauet i 1990.

Svenskerne gør det også selv

Som nævnt ovenfor har Rockwool Fondens Forskningsenhed gennem samarbejde med det svenske Riksrevisionsverket fået rådighed over resultater fra en interviewundersøgelse med deltagelse af ca. 2.000 svenskere, som også har besvaret de samme spørgsmål om GDS og udgifter til arbejdet på boligen, som vi i en årrække har stillet i de danske undersøgelser. De beregnede værdier af mindre reparationer og større forbedringer i de svenske husstandes boliger er medtaget i tabel 3 og 4. Men for at gøre tallene mere fortolkelige er der i tabel 5 vist gennemsnitsværdier pr. indbygger omregnet til både danske og svenske kroner.

Tabel 5. Værdi af reparationer og forbedringer på boligen pr. indbygger.

	Sverige	Danmark	Sverige	Danmark
	-----DKR-----		-----SKR-----	
Mindre reparationer og vedligeholdelse, i alt	3.200	3.600	3.700	4.100
Heraf GDS	2.600	2.500	2.900	2.800
Større forbedringer og ændringer, i alt	3.400	6.600	3.900	7.700
Heraf GDS	2.000	2.500	2.300	2.900

Resultatet viser overraskende store lighedstræk mellem de to lande. GDS-arbejdet med mindre reparationer og vedligeholdelse har efter vores beregninger det samme omfang pr. indbygger i Sverige og Danmark. Også den samlede værdi af husstandenes reparationer og vedligehold er af den samme størrelsesorden i de to lande, dog med en noget højere værdi for køb fra firma efter regning i Danmark.

For de større forbedringer er der ligeledes pæn overensstemmelse i GDS-arbejdets værdi mellem de to lande, når stikprøveusikkerheden på navnlig den danske undersøgelse tages i betragtning. Derimod er den samlede værdi af forbedringer ca. dobbelt så stor i Danmark som i Sverige, hvilket skyldes et væsentligt større køb fra firma efter regning.

Disse resultater opfatter vi som meget opmuntrende. Vi fandt den største lighed mellem de to lande for mindre reparationer og vedligeholdelse, hvor også de danske resultater over et tiår har vist stor stabilitet. Det var derfor ikke uventet, at vi fandt værdier, der lignede hinanden i de to lande.

Det er på den anden side heller ikke overraskende, at værdierne for større forbedringer er væsentligt højere i Danmark. Vi har ovenfor og i tidligere undersøgelser peget på den stærke konjunkturfølsomhed af forbedringsarbejder på boligen, som jo har karakter af investering set fra husstandens synsvinkel. Den ringere konjunkturudvikling i Sverige i 1997 og årene forud understreges af, at det svenske bruttonationalprodukt over en årrække

gennem 1990'erne er vokset væsentligt langsommere end det danske. I 3. kvartal 1997 var det svenske BNP 6% over gennemsnittet af 1990, og i de seneste to år er det svenske BNP vokset 3%. De tilsvarende danske tal er henholdsvis 19% og 8%. Det ser ganske vist ud, som om der kunne være et svensk opsving igang i 1997, men det er tilsyneladende ikke slået særligt stærkt igennem i husholdningernes boligforbedringer samme år.

Gør-det-selv arbejdet i samfundsøkonomien

Den seneste danske undersøgelse peger altså på en samlet værdi af GDS-arbejde i tilknytning til boligen på ca. 26 mia. kr. i 1997, hvilket svarer til ca. 2,3% af BNP. Det er noget lavere end de ca. 3%, vi fandt for 1995/96, men på niveau med de tidligere undersøgelser for 1993 og 1987.

Det svenske GDS-arbejde i 1997 har vi beregnet til 46 mia. SKR eller ca. 2,7% af BNP, altså en værdi midt mellem de seneste to danske undersøgelser.

Disse abstrakte størrelser har vi omregnet til det antal fuldtidsbeskæftigede, som yderligere skulle ansættes i bygge- og anlægsbranchen, hvis GDS-arbejdet på boligen i stedet skulle udføres af firma efter regning, dvs. incl. moms. Beregningen er udført ved hjælp af såkaldte input-output koefficienter, der udtrykker, hvor mange flere beskæftigede der vil være i byggebranchen for hver million kroner ekstra efterspørgsel. Sådanne koefficienter beregnes årligt af Danmarks Statistik og lader sig beregne på grundlag af offentliggjort materiale fra Statistiska centralbyrån. Beregningerne er beskrevet i den tekniske note, som er nævnt ovenfor.

Beregningerne viser for 1997 et jobindhold i det danske GDS-arbejde på godt 40.000 fuldtidsjob og ca. 60.000 fuldtidsjob i det svenske GDS-arbejde i form af reparationer, vedligeholdelse og forbedringer på boligen.

Dette svarer til 8 fuldtidsjob udført som GDS-arbejde for hver tusinde danskere og 7 fuldtidsjob udført pr. tusinde svenskere. Det lidt højere relative niveau for GDS-job i Danmark er modstykket til den lidt højere værdi af GDS-arbejdet pr. indbygger, som fremgår af tabel 5. Det er dog værd at fremhæve, at lighedstrækkene mellem Sverige og Danmark på GDS-området er mere slående end de trods alt beskedne forskelle.

Hvem laver gør-det-selv arbejdet?

Vores beregninger (tabel 6) viser, at den helt overvejende del af GDS-arbejdet i både Sverige og Danmark udføres af personer, der bor i ejerbolig. I begge lande udgør ejernes GDS-arbejde omkring 90% af det samlede GDS-arbejde på boligerne. Mønsteret svarer til tidligere danske undersøgelser fra Rockwool Fondens Forskningsenhed.

Tabel 6. Værdi af GDS-arbejde i Sverige og Danmark 1997.

Mia. kr.	Mindre reparationer	Større forbedringer	I alt
Sverige (SKR)			
Ejere	24,1	18,8	42,9
Lejere	1,8	1,2	3,0
Danmark (DKR)			
Ejere	10,8	12,4	23,2
Lejere	2,0	0,8	2,8

At GDS-arbejdet helt overvejende udføres hos ejere af egen bolig, skal ses i sammenhæng med to forhold: Ejernes ansvar for både den ydre og den indre vedligeholdelse af deres bolig og deres muligheder for direkte at kunne kapitalisere værdien af god vedligeholdelse og forbedringer ved salg af boligen.

Det spiller selvfølgelig også ind, at der i begge lande bor langt flere personer i ejerboliger end i lejerboliger. Men dette forhold er der "renset" for ved hjælp af en statistisk test, som for begge lande viste en statistisk klart større tilbøjelighed blandt ejere end blandt lejere for at udføre GDS-arbejde.

Der er testet på sandsynligheden for at svare bekræftende på, om interviewpersonens *husstand* har udført GDS-arbejde (mindre reparationer og større forbedringer hver for sig), mens de forklarende karakteristika alle er knyttet til interviewpersonen. Det kan være af denne grund, at køn kun giver statistisk sikre udslag for mindre reparationer og vedligeholdelse i Sverige.

Derimod viser alder sig som en statistisk sikker faktor i begge lande: Med stigende alder falder sandsynligheden for overhovedet at udføre GDS-arbejde ved både større forbedringer og mindre reparationer. Endvidere har gifte-/samlevende personer i begge lande en statistisk større tilbøjelighed for GDS-arbejde i form af mindre reparationer og forbedringer.

Selvstændige og pensionister/ude af erhverv har en mindre GDS-tilbøjelighed end andre stillingsgrupper for mindre reparationer i Sverige og for større forbedringer i Danmark.

Der er således helt klare lighedstræk mellem hvem, der har en statistisk set øget eller mindsket tilbøjelighed til at udføre GDS-arbejde på boligen i de to lande.

Eneste bemærkelsesværdige forskel, vi har fundet, er, at husstandens samlede indkomst har en positiv indflydelse på svenskernes GDS-aktivitet. Med stigende husstandsindkomst øges sandsynligheden for, at man udfører GDS-arbejde på boligen. Denne effekt har vi ikke fundet i den danske undersøgelse og heller ikke ved tidligere danske undersøgelser.

Der er ikke fundet andre statistisk set sikre resultater i de to undersøgelser for 1997, hvilket også kan have sammenhæng med de beskedne stikprøvestørrelser.

Men sammenfattende kan man konstatere, at det er lighedstrækkene mellem Sverige og Danmark, der dominerer. I begge lande er det navnlig betydningen af alder og ejerforhold til boligen, som bekræftes: Yngre bolig-ejere er særligt GDS-aktive.

Foreløbig konklusion

Et af de slående træk ved de to nye undersøgelser af GDS-arbejdet er, som det er nævnt ovenfor, den store lighed mellem svenskernes og danskernes GDS-aktivitet - både hvad angår omfang, betydning i samfundsøkonomien og struktur (dvs. hvem er de mest GDS-aktive, forholdet mellem mindre reparationer og større forbedringer).

I stedet for at tale om en svensk henholdsvis dansk GDS-adfærd er det måske på sin plads at tale om en skandinavisk GDS-model. Det vil vi vide noget mere om, når resultaterne foreligger fra en undersøgelse af nordmændenes GDS-arbejde, som Rockwool Fondens Forskningsenhed gennemfører i Norge inden for de nærmeste måneder.

Undersøgelsen foregår efter samme retningslinier og med de samme spørgsmålsformuleringer, som har været anvendt i den svenske og de danske undersøgelser. Senere på året og i 1999 gennemføres yderligere en tilsvarende undersøgelse i et par ikke-nordiske lande. Denne kommende undersøgelse vil så - under hensyntagen også til enkelte analyser med andre metoder, der foreligger fra disse lande (incl. målinger af befolkningens tidsanvendelse) - vise, om der er særlige skandinaviske træk i GDS-arbejdet, eller om vi blot passer ind i et bredere europæisk mønster.

Litteratur med flere oplysninger om gør-det-selv arbejde

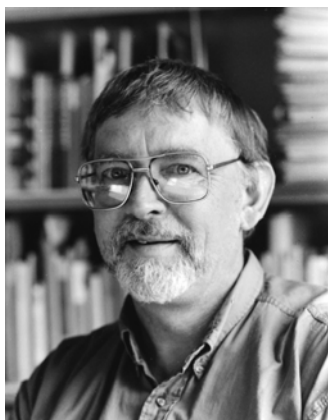
Brodersen, Søren og Søren Pedersen. 1998. *Teknisk note om beregningerne af GDS-arbejdet*. Rockwool Fondens Forskningsenhed. København.

Brodersen, Søren. 1997. "Danskernes gør-det-selv arbejde i 1996". Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed nr. 2. København.

Viby Mogensen, Gunnar (red.). 1995. *Hvad driver værket? Om sammenhængen mellem socialpolitik, skattelovgivning og arbejdsudbud i dagens Danmark*. Spektrum. København.

Viby Mogensen, Gunnar (red.). 1995. *Work Incentives in the Danish Welfare State. New Empirical Evidence*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.

“Borgerne og lovene” set i et rets-sociologisk perspektiv

Professor, dr.jur. Jørgen Dalberg-Larsen,
Aarhus Universitet

Den store undersøgelse af borgernes holdninger og adfærd i forhold til lovgivningen, som er foretaget af Jørgen Goul Andersen og Hans Jørgen Nielsen for Rockwool Fondens Forskningsenhed og publiceret i bøgerne *Borgerne og lovene* og *Lovene og mig*, har stor interesse både for politikerne, den almindelige dansker og for flere samfundsvidenskabelige fagområder. Den bidrager bl.a. med ny generel viden om borgernes holdninger og værdier af interesse for den generelle sociologi. Men bøgerne - og især hovedrapporten *Borgerne og lovene* - har en helt særlig betydning for rettssociologien ved på mange punkter at kaste nyt lys over de problemstillinger, som studeres inden for dette fag, og i det følgende vil jeg forsøge at sætte bogens resultater ind i en rettssociologisk sammenhæng. Jeg vil i den forbindelse dels redegøre kort for den tidligere danske forskning på området, dels se på, hvor denne undersøgelses resultater enten bekræfter eller afkræfter tidligere resultater, og endelig nævne, hvor helt nye emner tages op til behandling, og hvor der synes at være behov for yderligere undersøgelser.

Man kan generelt sige om den rettssociologiske forskning, at den i forhold til andre fagområder har ført til mange teoretiske analyser af retten og dens virkninger, men færre solide empiriske undersøgelser. Og de danske empiriske undersøgelser, der foreligger på de områder, som *Borgerne og lovene* går ind på, er ofte enten ret gamle eller mindre omfattende og mindre repræsentative, end hvad vi her får præsenteret. Alene af disse årsager er der god anledning til at se nærmere på de mange nye oplysninger og den tolkning af dem, som foretages i bogen.

Den nye undersøgelse omfatter flere forskellige enkeltdele, og jeg vil i det følgende redegøre for dem hver for

sig, for så vidt som de indeholder rettssociologisk interessante elementer.

Danskernes retsbevidsthed

Undersøgelsens hovederinde er dels at redegøre for danskernes holdninger til lovene, dels at forklare baggrunden for disse holdninger. Vi er her inde på det forskningsfelt, som rettssociologisk kaldes studier i retsbevidstheden og internationalt kaldes “knowledge and opinion about law” (se generelt om forskningen på dette område Dalberg-Larsen, 1996).

De vigtigste danske undersøgelser blev foretaget i 1960'erne af Berl Kutschinsky (se Kutschinsky, 1968). Den nye undersøgelse bekræfter i første række, hvad Kutschinsky fandt frem til, nemlig at danskernes retsbevidsthed ikke, som man tidligere ofte havde antaget det, stort set var ens hos alle grupper i befolkningen. Vi ser især store forskelle i holdningerne mellem gamle og unge, men også f.eks. forskelle mellem mænd og kvinder.

Det nye i bogen er især, at resultaterne sættes i relation til tidligere forskning for at finde frem til udviklingen med hensyn til holdninger. Jørgen Goul Andersen har opstillet to konkurrerende teorier angående denne udvikling, som han ønsker at få afprøvet: Enten går udviklingen i negativ retning mod større egoisme og mindre samfundsmoral, eller den går mod en større grad af refleksivitet i holdningerne, d.v.s. i retning af, at borgerne tager stilling til de enkelte love eller handlemuligheder ud fra en nuanceret vurdering af det konkrete forhold, der taler for og imod den ene eller anden stillingtagen. Her afvejes forskellige værdier og principper i forhold til hinanden i modsætning til en stillingtagen, hvor man enten udgår fra faste, autoritative normer eller gør, hvad der mest gavner den enkelte selv.

Hovedkonklusionen for Goul Andersen er, at forfaldstesen er den, der alt i alt bedst forklarer de empiriske data. Han påviser nemlig, at den enkeltfaktor, som bedst kan forklare besvarelsene af de mange enkelte spørgsmål om holdninger, er, hvordan man besvarer især tre spørgsmål om almenmenneskelig moral. Og eftersom man kan påvise, at danskerne på to af disse områder har fået en dårligere moral nu, end de tidligere havde, konkluderer han altså, at moralen er i forfald.

Den her konstaterede sammenhæng mellem borgernes holdninger på de mange forskellige områder er et af bogens hovedresultater. Undersøgelsen synes meget klart at dokumentere denne sammenhæng og i øvrigt også en sammenhæng mellem almindelig moral og lovovertrædelser. Man kan så blot beklage, at der i undersøgelsen kun er medtaget tre spørgsmål angående den almindelige moral. Og efter min vurdering kan man diskutere, om be-

svarelsene af spørgsmålene helt klart viser en tendens til en lav moral hos danskerne. Et af spørgsmålene angår holdningen til at undlade at gøre opmærksom på det, hvis man får for meget tilbage i en forretning. Hvis man billiger dette, tolkes det entydigt som lav moral. Men det kunne dog tænkes, at der rettere var tale om udtryk for en refleksiv moral. Nogle ville måske kun billige dette, dersom der var tale om at snyde en stor rig butikskæde, dersom de ofte selv havde fået for lidt tilbage, dersom der var tale om bagatelbeløb, eller dersom de klart mente, at det ikke var ekspedienten, der kom til at hænge på tabet.

Under alle omstændigheder ville det være ønskeligt med flere og mere nuancerede spørgsmål på dette område og også på områder, hvor udviklingen tværtimod går mod en højere moral eller en mere refleksiv moral. Bogen påviser således, at de unges holdninger til spirituskørsel er klart mere moralske end de ældres, og det formodes, at det samme kunne være tilfældet med hensyn til f.eks. miljølovsovertrædelser.

Det påvises også, at holdningerne med hensyn til at overholde lovene afhænger meget af, hvilke slags love, der er tale om.

Næsten alle mener, at de traditionelle strafferegler, der er baseret på en klar samfundsmoral, bør overholdes. Omvendt føler særdeles mange ikke, at man behøver at overholde de nye regler om forbud mod børnearbejde.

Disse forskelle i holdninger synes jeg er meget forståelige, men rart at få dokumenteret. Forbuddet mod børnearbejde er i øvrigt lidt specielt, fordi initiativet her til kommer fra EU og altså ikke bygger på holdninger hos danske borgere og politikere. Loven lever dermed ikke op til det krav, som Jürgen Habermas opstiller til legi-time love, nemlig at de skal have deres rod i holdninger ude i samfundet, som kanaliseres ind i den politiske proces (se Habermas, 1992). Og specielt angående børnearbejde tror jeg, at vi herhjemme af mange grunde ofte prioriterer hensynet til børns selvbestemmelse højere end hensynet til at beskytte (og umyndiggøre) dem i alle tænkelige situationer (Dalberg-Larsen, 1988).

De kvantitative analyser suppleres godt af de kvalitative interviews i kapitel 6, der giver fine beskrivelser af borgernes generelt pragmatiske holdninger, og som også viser, hvor svært det er i praksis at skelne helt skarpt mellem egoisme og refleksivitet.

Den skjulte kriminalitet

Også besvarelsene af spørgsmålene om, hvorvidt folk har begået lovovertrædelser, giver vigtig ny viden. De tidligere større undersøgelser på området stammer fra 60'erne og angår en speciel persongruppe, nemlig unge mænd, der er til session (se Greve, 1972).

I forhold til et større og mere repræsentativt udsnit af borgerne får vi nu bekræftet, at kriminalitet er normalitet. Hele 89% af de adspurgte angiver, at de har begået en eller anden form for lovovertrædelse. Som noget nyt bliver det påvist, hvordan tilbøjeligheden til at begå lovovertrædelser hænger tæt sammen med personers moral. Moral bliver altså en vigtig forklaringsfaktor. Denne faktor blev tidligere kun sjældent nævnt (se dog Balvig, 1995), men synes altså også her at have en overraskende god forklaringskraft. Om sammenhæng mellem holdninger og adfærd, se også Aubert m.fl., 1952.

Goul Andersen påpeger dog, at der også er andre faktorer, som kan bidrage til at forklare lovovertrædelser, og at faktorerne bag den grovere kriminalitet ikke kan belyses ud fra denne undersøgelse. Vi finder i øvrigt også her en interessant metode til påvisning af, at borgerne ikke besvarer disse spørgsmål helt ærligt, ved at sammenholde resultaterne med politiets oplysninger om straffeattester.

Borgernes holdninger til konkrete retstilfælde

I en særlig undersøgelse, som der redegøres for i kapitel 13, belyses nogle både retspolitisk og retssociologisk set vigtige emner, nemlig forholdet mellem borgernes generelle og konkrete stillingtagen til, hvor hårdt man skal straffe, og forholdet mellem fagdommeres, lægdommeres og almindelige borgeres vurdering af, hvilken sanktion der bør idømmes i konkrete sager.

Allerede i 60'erne påviste Berl Kutschinsky, at borgerne ofte er høje på det generelle plan, men duer, når de skulle tage stilling i en konkret sag (Kutschinsky, 1968). Og vi har en nyere lægdommerundersøgelse, som synes at vise, at lægdommere oftest er mildere end fagdommere (Wilhjelm, 1988). Her får vi en metodisk set meget vellykket undersøgelse, der sammenligner fagdommeres, lægdommeres, jurastuderendes og almindelige borgeres holdninger til en række konkrete sagstyper. Som noget nyt får vi påvist, at dommere typisk er de strengeste og almindelige borgere de mildeste, og i en mellemgruppe finder vi så lægdommerne. Der er dog nogle nuancer i dette billede. På visse områder er holdningerne i alle grupperne næsten de samme, og på et enkelt punkt er dommerne de mildeste.

Et overraskende resultat af denne del af undersøgelsen er, at man ikke kan finde klare forskelle på holdningerne mellem forskellige grupper i befolkningen - gamle over for unge, kvinder over for mænd. Tidligere undersøgelser peger specielt på store forskelle, afhængigt af alder (Wilhjelm, 1988). Kun politiske holdninger deler til en vis grad borgerne op på dette område.

Samlet er denne del af undersøgelsen så interessant, fornyende og til dels overraskende i resultaterne, at der

kan være god grund til at gå videre med flere spørgsmål af den art, som er stillet her.

Forvalternes retsanvendelse

Endelig vil jeg nævne den kvalitative undersøgelse af forvalternes retsanvendelse, der er omtalt i kapitel 14, som meget interessant for retssociologien.

Det angives i bogen, at der her alene er tale om nogle strejftog ind i et stort undersøgelsesfelt; men disse strejftog giver bestemt smag for mere. Hans Jørgen Nielsen har udspurgt nogle forvaltere, fordelt på forskellige forvaltningsområder og forskellige typer af kommuner, om deres holdninger til, hvordan lovene bør tolkes. Ganske vist finder man her generelle forskelle mellem de forholdsvis regelorienterede skatteforvaltere og de mere pragmatiske socialmedarbejdere; men samlet peges der på en gruppe offentligt ansatte, der overvejende har en pragmatisk holdning til lovene, ligesom borgerne har. Og grundene til denne pragmatisme er bl.a., at forvalterne helst vil finde frem til rimelige og acceptable afgørelser, og at de helst ikke vil fremstå som alt for kontrollerende og spionerende over for borgerne.

Man kan hævde, at denne pragmatisme sætter retssikkerheden og princippet om lighed for loven under pres. Men efter min vurdering er denne holdning til lovene ofte særdeles rimelig og desuden næsten uundgåelig, hvor der er tale om skønspregede regler. Ja, selv en håndhæver af lov og orden, som f.eks. en politibetjent, kan ikke undgå at måtte lave pragmatiske afgørelser, når det skal afgøres, om et tilfælde af gadeuorden eller huspektakler skal tolkes som en lovovertrædelse eller som en situation, hvor politibetjenten snarere bør søge på fredelig måde at løse konflikten og dæmpe gemytterne.

Der er her afgjort behov for yderligere forskning, som mere systematisk kan pege på de faktorer, der på forskellige områder styrer retsanvendelsen: i retsområdets karakter, de lokale forhold, uformelle normer, forvalterens uddannelse o.s.v. Specielt i Norge er der inden for retssociologien foretaget en række undersøgelser af sådanne forhold, som det kunne være relevant at arbejde videre ud fra (se f.eks. Eckhoff og Graver, 1991). Der findes ret få danske undersøgelser på området (se Dalberg-Larsen, 1994, kap. 6).

Afsluttende bemærkninger

Her til slut vil jeg først se på undersøgelsens retspolitiske perspektiver. Disse berøres kort i kapitel 15, hvor Goul Andersen påpeger, at det er vigtigere at sikre moralsk opbakning til lovgivningen end at fare hårdt frem med straffe og politi for at få reglerne efterlevet. Og han nævner, at man måske bør lade sig inspirere af erhvervslivets erfaringer med værdibaseret ledelse frem for at fortsætte med traditionel regulering ved hjælp af love.

Jeg er meget enig heri, men vil blot understrege, at man ikke bør se love som noget, der alene virker i kraft af, at de sanktioneres gennem straffetrusler og kontrol. Love kan have mange former og funktioner. De kan således primært søge at formidle et moralsk budskab til befolkningen. Det er f.eks. tilfældet med de regler, der afskaffer forældres revselsesret. De kan også bruges til at uddele ressourcer, f.eks. for at fremme bestemte handlemåder hos borgerne.

Man taler endvidere i nyere retsteori om en refleksiv ret, der skal anvendes i organer, som er sammensat af repræsentanter for de berørte interesser og værdier, således at afgørelsen præges af disse værdier og interesser (se Dalberg-Larsen, 1994, kap. 10). Jeg tror, at en sådan retsform for mange danskere med en refleksiv moralsk indstilling vil være et ønskværdigt alternativ både til en traditionel stram regelstyring og til en styring, hvor al magt reelt placeres hos en embedsmand i forvaltningen.

Jeg har ovenfor nævnt en række tilfælde, hvor denne store undersøgelse giver anledning til at ønske mere forskning til yderligere belysning af problemstillingerne. Og jeg tror, at man i den kommende tid, hvor flere får kæmpet sig igennem den omfattende og stofmættede bog, vil rejse spørgsmål, hvis besvarelse vil kræve yderligere undersøgelser. Dette er bestemt ikke ment som nogen kritik af bogen. Det spørgeskema, hvis besvarelse den er baseret på, kunne umuligt have været endnu større, og det var nok umuligt forud for besvarelserne at vide, hvor der burde have været stillet yderligere spørgsmål.

Der kan også være god grund til endnu mere systematisk at sammenligne resultaterne med den internationale forskning på området. Og under alle omstændigheder vil det om nogle år være interessant at se, hvilken udvikling der da er sket i danskernes retsbevidsthed: mod mere egoisme, mod mere refleksivitet eller mod noget helt tredje? Det vil endelig være ønskværdigt med mere viden om, hvorvidt borgerne og forvalterne overhovedet kender og forstår de love, som de formodes at overholde, anvende og have holdninger til.

Alt i alt er denne undersøgelse et væsentligt bidrag til den danske, den nordiske og den internationale retssociologi, som sikkert vil sætte sig mange spor i den fremtidige debat og forskning på området.

Referencer

Aubert, Vilhelm, Torstein Eckhoff og Knut Sveri (1952), *En lov i søkelyset*, Akademisk Forlag, Oslo.
Balvig, Flemming (1995), *Kriminalitet og social kontrol*, Columbus, København.

Dalberg-Larsen, Jørgen (1988), "Selvstændige rettigheder til børn", *Familieretspolitik*, red. af Jørgen Graversen, Carnet, København, s. 147-163.

Dalberg-Larsen, Jørgen (1994), *Lovene og livet*, 3. udg., Akademisk Forlag, København.

Dalberg-Larsen, Jørgen (1996), "Studier i retsbevidstheden", *Danskernes trivsel, holdninger og selvansvarlighed under opsvinget*, Eggert Petersen m.fl., Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Eckhoff, Torstein og Hans Peter Graver (1991), *Regelstyring av lokale forvaltningsvedtak*, Tano, Oslo.

Greve, Vagn (1972), *Kriminalitet som normalitet*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.

Habermas, Jürgen (1992), *Faktizität und Geltung*, Frankfurt/Main.

Kutschinsky, Berl (1968), *Den almindelige retsbevidsthed*, Københavns Universitet, København.

Wilhelm, Preben (1988), *Folkevalgte dommere. Læggerundersøgelsen*, Kriminalistisk Instituts stencilserie, nr. 49, København.

De to bøger, der omtales i Jørgen Dalberg-Larsens artikel, kan købes i boghandelen. Bogen, der henvender sig til alle interesserede, er omtalt på sidste side.

Den fulde analysemæssige dokumentation er publiceret i: Jørgen Goul Andersen med bidrag af Hans Jørgen Nielsen og Marie Louise Hultin: *Borgerne og lovene*. Rockwool Fondens Forskningsenhed. Aarhus Universitetsforlag. 495 sider. Pris 198 kr.

Ny stor undersøgelse af det sorte arbejde i Sverige

Af cand.polit. Søren Pedersen, Rockwool Fondens Forskningsenhed

Rockwool Fondens Forskningsenhed udsendte i efteråret 1997 sin seneste rapport om det sorte arbejde i Danmark med nye tal ført frem til og med 1997. Rapportens titel er *Skyggeøkonomien i Vesteuropa. Målinger og resultater for udvalgte lande*, og den er skrevet af Søren Pedersen med bidrag af BNI-konsulent i Danmarks Statistik, Esben Dalgaard. Nye tal for det sorte arbejdes omfang og udbredelse for 1998 indsamles i øjeblikket og ventes publiceret senere på året.

I mellemtiden er Rockwool Fondens Forskningsenheds måleteknik blevet afprøvet i et af vore nabolande, idet

den svenske regering gav den svenske Riksrevision til opgave at undersøge det sorte arbejde og skattesnyd i Sverige. I 1997 henvendte Riksrevisionsverket sig så til Forskningsenheden og foreslog, at spørgeskemateknikken herfra gik ind i én af de analyser, som Riksrevisionsverket ville anvende til måling af det samlede skattesnyd i Sverige.

Den første af to rapporter fra denne svenske undersøgelse med tal målt efter den danske metode er netop blevet publiceret i Sverige med ganske intensiv dækning i de svenske elektroniske medier. Den første rapport omhandler omfanget af det sorte arbejde og skattesnydet i Sverige, mens den anden rapport omhandler strukturen på det sorte svenske arbejdsmarked (denne rapport udkom 10. juni efter redaktionens afslutning).

Resultaterne i Riksrevisionsverkets grundige arbejde viser, at lige godt 11% af den svenske befolkning i alderen 18-74 år arbejdede sort i 1997. Det er noget lavere end de tilsvarende danske tal, der viser, at godt 27% af danskerne i 1997 arbejdede sort. Men selv om der ikke er så mange svenskere, der arbejder sort, så bruger de til gengæld noget længere tid på at arbejde sort end danskerne. I den svenske undersøgelse arbejdes der i gennemsnit sort i 4 timer og 43 minutter om ugen, mens danskerne "kun" arbejder sort i 2 timer og 38 minutter. Den sorte timeløn er også lidt højere i Sverige end i Danmark. I Sverige er den sorte timeløn på 112 svenske kroner i 1997, mens den sorte timeløn i Danmark i 1996 var på 81 danske kroner.

Hvis man antager, at der ikke er store produktivetsforskelle mellem den sorte og hvide del af økonomien,

har Riksrevisionsverket beregnet, at det sorte arbejde i Sverige i 1997 udgør 2,5-2,6% af BNP svarende til et sted mellem 43 og 45 mia. svenske kroner. De tilsvarende danske tal viser i 1997 et omfang af det sorte arbejde på 2,7% af det danske BNP.

Det skal bemærkes, at denne beregning af omfanget af det sorte arbejde i forhold til BNP her forudsætter, at et givet stykke arbejde af given kvalitet har den samme reelle værdi, uanset om samfundet har eller ikke har pålagt arbejdet en skat. Det nævnte omfang af sort arbejde svarer altså til, hvad arbejdet ville være værd, hvis det blev udført på det formelle marked.

Man kunne alternativt værdisætte det sorte arbejde til de faktisk betalte sorte priser. Hvis man anvender denne beregningsmetode, viser den svenske undersøgelse, at det sorte arbejde udgør omkring 1% af BNP, hvor de danske tal med samme opregningsmetode viser 0,8-1,4% af BNP i Danmark.

Der er altså ikke nogen nævneværdig forskel mellem det sorte arbejdes omfang i Sverige og Danmark, uanset om

man opgør værdien i, hvad det sorte arbejde ville koste, hvis det var udført på det formelle marked, eller i de faktisk betalte sorte priser. Det er her værd at bemærke, at der altså er anvendt præcis den samme metode - nemlig spørgeskemaundersøgelser - og de helt samme formuleringer af spørgsmålene i de to lande.

Man kan læse mere om den svenske undersøgelse i:

Riksrevisionsverket (1998): *Svart arbete. Arbetstagare och företagare. Del 2. Omfattning*. RRV 1997:28

Den 10. juni udkom:

Riksrevisionsverket (1998): *Svart arbete. Arbetstagare och företagare. Del 3. Struktur*. RRV 1998:29

Tidligere er udkommet:

Riksrevisionsverket (1997): *Svart arbete. Arbetstagare och företagare. Del 1. Insatser*. RRV 1997:59

Rockwool Fondens Forskningsenhed

Publiceringer 1998

Lovene og mig. Danskernes forhold til landets love

Af Jørgen Goul Andersen med kommentarer og vurderinger af Karen Jespersen, Jørn Henrik Petersen og Jørgen Westerstål (Spektrum. København)

Borgerne og lovene

Af Jørgen Goul Andersen med bidrag af Hans Jørgen Nielsen og Marie Louise Hultin (Aarhus Universitetsforlag)

Beskæftiget - ledig - på efterløn

Hvor bevæger det danske arbejdsmarked sig hen - og hvordan opleves det af dets aktører?

Redigeret af Gunnar Viby Mogensen med bidrag af Peder J. Pedersen, Søren Pedersen og Nina Smith samt kommentarer og vurderinger af Lars Andersen, Carsten Koch og Richard B. Larsen (Spektrum. København)

Arbejde, incitamenter og ledighed

Redigeret af Nina Smith med bidrag af Peter Jensen, Peder J. Pedersen, Søren Pedersen og Nina Smith (Aarhus Universitetsforlag)

Forskningsenheden indledte desuden publicering af nyhedsbreve i november 1996. Emnerne for nr. 1 var for det første en analyse af den historiske miljødebat, for det andet spørgsmålet om i hvilken udstrækning miljøforringelser har påvirket den materielle velfærd. Nr. 2 (april 1997) beskæftigede sig dels med udviklingen i udnyttelsesgraden af offentlige ydelser, dels med nye tal for gør-det-selv arbejdet. Nr. 3 (oktober 1997) beskæftigede sig med sort økonomi samt med frynssegoder. Nr. 4 afrapporterede den store undersøgelse af incitamentsproblemerne på det danske arbejdsmarked, mens nr. 5 afrapporterede Enhedens projekt om "Borgerne og lovene". Nyhedsbrevet kan bestilles i et gratis abonnement ved henvendelse på nedenstående telefonnummer.

Et samlet overblik over Forskningsenhedens bøger kan fås i bogkataloget *Rockwool Fondens Forskningsenhed - Bøger*. Kataloget kan bestilles hos Enhedens sekretær Hanne Lykke på telefon 39 17 38 32.

Hvor købes bøgerne?

Bøgerne fra Spektrum og Aarhus Universitetsforlag kan købes hos boghandlerne, mens bøgerne i kommission hos Danmarks Statistik sælges via denne institution på tlf. 39 17 30 20.

Rockwool Fondens Forskningsenhed. Nyhedsbrev (ISSN 1396-1217) udgives for at informere offentligheden om resultaterne af den løbende forskning i Enheden, herunder også stof af almindelig nyhedsmæssig værdi. Nyhedsbrevet er ikke ophavsretligt beskyttet og må frit citeres eller kopieres med fornøden kildeangivelse.

Ansvarshavende redaktører: Forskningschef Gunnar Viby Mogensen og souschef Bent Jensen. Forskningsenhedens øvrige medarbejdere er: Forsker Marie Louise Schultz-Nielsen, forskningsassistent Claus Larsen, sekretær Hanne Lykke, studerende Niels-Kenneth Nielsen og forsker Søren Pedersen.

Evt. praktiske spørgsmål i forbindelse med nyhedsbrevet besvares af Hanne Lykke på tlf. 39 17 38 32. Fax: 39 20 52 19. Adresse: Sejrogade 11, 2100 København Ø. E-post: rff@rff.dk. Hjemmeside: www.rff.dk.

